

МУЛКОВНА ИМАЊА БЕОГРАДСКИХ ТУРАКА 1813. ГОДИНЕ*

Кад се турска офанзива против устаничке Србије, започета јула 1813. године, окончала освајањем читавог устаничког подручја и уласком у напуштени Београд, 23. септембра, и муслиманско становништво, које је преживело опсаде и освајања градова и расуло се по оближњим касабама у Босни и Румелији, почело је да се враћа својим старим домовима.¹ Још пре уласка великог везира Хуршид-паше у Београд, 17. октобра, док је у покороној Србији био на снази ратни закон, у јеку продавања српског робља и заплењене стоке на београдским трговима, аустријске пограничне власти изручиле су турским заповедницима у Београду два транспорта муслиманског робља, углавном жена, које су избегли устаници повели са собом. Други товар робља, пребачен у Београд 13. октобра, састојао се од 217 душа.² Пошто је, после уласка великог везира у Београд, проглашена амнестија побуњеног народа и редовно стање у пашалуку, упоредо с решавањем основних војних и административних питања, Порта је морала да води рачуна и о имовинским питањима свог муслиманског становништва у повраћеним градовима и касабама Београдског пашалука, тим пре што су напуштена имања у прво време била изложена пљачкању турске војске.³ Оценивши повратак избеглих муслимана у своја пређашња места као веома важно питање, а, исто тако, да би спречила незаконито грабљење и присвајање у новоосвојеним градовима, Порта је већ средином новембра издала ферман мухафизу Београда** Сулејман-паши Скопљаку:

* Ар. *milik* = потпун, трајан и безуслован посед. Мулк је представљао једину категорију земље која се могла увакуфити. Муслиман је могао стећи мулковни посед као награду за ратне заслуге, и у том случају држао га је на основу царске *temlik-nâme*. Кад је до њега, као и иноверна раја, долазио куповином било од старог поседника било од државе, важност свога поседа доказивао је кадијском исправом, *hüddetom*. Правна важност мулка престајала је са губљењем државне територије на којој се налазио.

¹ Ахмед Џевдет, *Tarih*, X, Истанбул, 1292, 124.

² Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић*, I, Београд, 1908, 46, н. 98.

³ Вид. исто, 44.

** Ар. *muhafiz*, „бранилац“. — Установа мухафиза Београда, настала после турског освајања Београда 1521, имала је у различитим временима различиту садржину. Од померања турске границе на север од Саве и Дунава, све до поткрај XVII века, мухафиз Београда био је бег Смедеревског санџака са седиштем у Београду. Са губицима старих угарских земаља, у Великом рату 1683—1699, Београд поново добија прворазредни војнички значај као највећа погранична тврђава османског царства према агресивној Аустрији. Београдски мухафизлук, као функција и подручје деловања мухафиза Београда, у значењу које ће задржати све до појаве српскога башкнеза, створен је приликом турског освајања 1690. године и замишљен као бастион на северној крајини. Од тога доба, функцију мухафиза Београда добијали су, по правилу, искључиво везири — паше са три туга. (У исто време, на положај

„Моја царска воља је да се путем шеријатског суда утврде власници кућа, винограда, башта, ханова, хамама, дућана, магазина, плацева и осталих мулкова и земљишта и сличних поседа; да се они врате старим власницима, а остало да се по цени коштања прода онима који их траже у корист мирије.*** Новац који се од њих добије да се, заједно с њиховим списком, преда мојој царској хазни. Зато је издат овај мој емришериф,**** да ти, који си споменути мухафиз, кад с помоћу шеријата, уз највеће настојање, тачно утврдиш који су се стари власници таквих кућа, винограда, башта, ханова, хамама, дућана, магазина, плацева и осталих мулкова и земљишта појавили, да их њима предаш; остале да продаш по цени коштања онима који их траже и добијени новац с њиховим списковима пошаљеш бејтулмалу муслимана.“***** Уз напомену да је за испуњење повереног задатка потребно веома много ревности, знања и оданости, у складу са царском вољом да се ниједном појединцу не учини неправда, али да се, исто тако, штите интереси фискуса, Порта је изразила наду да ће се ово питање решити

беглербега Румелије, Босне, па чак и пограничног Темишвара, слате су мирмиране — обичне паше са два туга.) Компетенције београдског мухафиза простирале су се далеко изван граница старог Смедеревског санџака, а у извесним случајевима он је, истовремено, вршио и дужност беглербега Румелије. На својој капиви у Београду, мухафиз Београда имао је све установе карактеристичне за ејалет: састав покрајинског дивана, хазине-дефтердара и тимар-дефтерхану, које су му омогућавале потпуно самостално вођење свих војних, административних, финансијских и спахијских послова пашалука, укључујући и оне санџаке које је добијао на лично уживање — у *арпалук* или које су му, према тренутним потребама, додељиване за издржавање многобројне београдске посаде — у *илхак*. У време рата, мухафиз Београда је, као сераскер на београдској војној крајини, имао пуну самосталност одлучивања и деловања — *истиклал*, који је укључивао и самостално издавање фермана. Према томе, од краја XVII и током читавог XVIII века, на мухафиза Београда, као команданта свевојске војске у Београду и пашалуку и намесника једне прворазредне крајине, биле су пренесене компетенције које је пре тога имао једино будимски беглербег. Због свега наведеног, и поред деградације свих звања у овом периоду готово сталне стагнације османског царства, Порта је, „по устаљеном реду и обичају“, „а према правилу *серхада*“, слала у Београд обично старије људе, искусне државнике и добре познаваоце прилика на крајини, често пређашње велике везире, јаничар-аге и капудане. Током читавог наведеног периода, у низу од преко седамдесет мухафиза, колико их је службовало у Београду, функцију мухафиза Београда добиле су свега три личности које претходно нису имале ранг везира: 1) Абди-паша (1757—1762), син београдског сераскера из 1739. године и првог његовог мухафиза после Београдског мира, као миљеник оновременог великог везира Коџа Рагиб-паше; 2) познати Хаџи Мустафа-паша Шиникоглу (1793—1801), који је, упркос издатом ферману, дошао на ову дужност у изванредним приликама у Београду, које су захтевале снажну личност, изванредних државничких способности, због чега је, на лични захтев Селима III, прекршено утврђено правило хијерархије; и 3) Сулејман-паша Скопљак (1813—1815), о коме је овде реч, „син везира везировог сина“, који је својим војничким успесима у ратовању против српских устаника обећавао исто тако успешну државничку каријеру у Београду, али је она, међутим, преко свих очекивања, била обележена дотле невиђеним насиљима над Србима, која су довела до Хаџи-Проданове буне, да би коначно била слоњена исходом другог српског устанка.

*** Перс. *mîrî*, од ар. *amîrî*, „царски“. — Све што припада царској, односно државној благајни.

**** Перс. ст. констр. од ар. *amr*, „заповест“, и *šarif*, „племенит“, „честит“, „царска заповест“. — Један од синонима за ферман који се издавао по наређењу самог султана.

***** Ар. *bajt ul-mâl*. — Благајна у коју је ишла оставштина свих без наследника умрлих грађана и поданика; фискус.

сходно издатом ферману, строго избегавајући поступке који су супротни горњим наређењима.⁴

Спроводећи султанову заповест, Сулејман-паша Скопљак је издао бујурулдије и разаслао их по својим људима у касабe око Београдског пашалука позивајући његово старо муслиманско становништво да се врати у своја пређашња места. У исто време, он је наредио да сви власници мулковних добара поднесу молбе београдском кадији ради потврђивања веродостојности њихових старих поседа.⁵ За процену опустелих добара, чији се власници нису вратили и зграда подигнутих у периоду устаничке власти, 1807—1813. године, образована је посебна комисија, коју су чинили представници мухафиза Београда и београдски кадија и муфтија Ахмед. Суд је помоћу сведока утврђивао веродостојност власништва оних лица која су тражила своја стара имања и потврђивао законитост поседа кадијским хуџетом. Имања за која је утврђено да су припадала пострадалим лицима, као и она која су подигли устаници, изложена су јавној продаји. Њиховим купцима такође су издати кадијски хуџети, оверени печатом београдског војводе, на основу којих су они постали њихови законити поседници.⁶

Мада је Сулејман-паша, извршавајући поверени му задатак, одмах разаслао своје људе с бујурулдијама да позивају пређашњу ахалију***** Београдског пашалука на повратак, колико је дејство његова наредба имала показује не само његов извештај, примљен на Порти 20. фебруара 1814. године, у коме се правда да „грађани, због зиме, још нису дошли у Београд и паланке“, него и сам списак некретнина враћених старим власницима, састављен 31. јануара 1814. године, када је одређена комисија обавила један део посла. Према састављеном списку, до наведеног дана, од пређашњих становника Београда који су поседовали мулковна имања, својим кућама вратила су се у свему 43 лица.⁷ С обзиром на имовно стање људи унесених у овај списак, очигледно је да он није обухватио ону муслиманску сиротињу која је године устаничке власти преживела у Београду, често о трошку српског правитељства, а коју помиње Лазар Арсенијевић.⁸ Како је тај део београдских муслимана остављен изван пописа оних који су морали да доказују право на своју имовину, вероватно је да се наведени списак односи искључиво на београдске повратнике.

Иако се резултати рада именоване комисије на утврђивању мулковних имања београдских повратника ни у ком случају не могу сматрати затварањем овог, до краја пребивања Турака у Београдском пашалуку веома осетљивог политичког питања, списак повраћених мул-

⁴ Истанбул, Başbakanlık Arşivi, Hattıhumayunlar, 29556 A, ферман из последње декаде зилкаде 1228. године.

⁵ Исто, НН, 34041 Y, Извод из писама Сулејман-паше Скопљака, приспелих на Порту 29. сафера 1229. године.

⁶ НН, 34041 N, Илам београдског кадије и муфтије Ахмеда, од 9. сафера 1229. године.

***** Ар. ahālī, „становништво“. — Уобичајен назив за локално муслиманско грађанство које по својој сталешкој припадности није било укључено у владајуће сталеже: asker и управни апарат — ehl-i ört, да би било разликовано од иноверних поданика, који су означавани са teaya-i fukahā, „сиротиња раја“. Турски синоним за ахалију јесте јерлија, у нашој литератури „ерлија“.

⁷ НН, 34041 Y; Исто, 34041 N.

⁸ Л. А. Баталака, *Историја српског устанка*, I, Београд, 1898, 362.

ковних имања, и поред релативно кратког рока у коме је завршен, особито у зимским месецима, непогодним за селидбе из удаљенијих крајева, прави је показатељ до које мере се муслиманско становништво Београда нерадо враћало својим старим домовима. Стална несигурност живота и иметка на овом граничном подручју, пустошеном у ратовима и препуштеном војничкој самовољи у време мира, све више је одбијала мирно грађанство и учинила да његов број после сваког рата нагло опадне. О томе сведочи и појава да ни продаја упражњених и новоподигнутих грађевина, до дана састављања пописа, није могла бити обављена у потпуности, јер се, према Скопљаковом извештају, на лицитацију јавио веома мали број купаца.⁹ Међутим, сама чињеница да је Порта резервисала за фискус једино приходе оних добара која су остала без власника, као и зграда подигнутих од устаника, а, исто тако, и њена заповест да се свим повратницима, без икакве надокнаде, врате њихова стара имања, указује на то да је она својим тренутним интересима претпоставила потребу да се градови у Србији у што краћем року поново населе муслиманским становништвом, које би чинило неку врсту противтеже побуњеним Србима у пашалуку. На овакав њен поступак без сумње је утицало горко искуство Селима III после Свиштовског мира, 1791, када је конфискацијом свих старих војничких имања у Београду, као изразом царског гнева на окривљене за губитак Београда 1789. године (док је у њеној позадини стајала празна благајна низами џеида, коју је и продајом београдских мулкова требало попуњити), раскућено неколико хиљада предратних Београђана и тиме изазван тежак политички проблем на крајини, чије су последице добро познате.

СПИСАК ИМАЊА ВРАЋЕНИХ СТАРИМ ВЛАСНИЦИМА

Власник	Мулк	Место
Умнија, кћи Ахмеда	кућа	Махала Дефтердарове џамије
Мехмед, син Мехмеда	2 дућана кућа	брег Зерек Махала Јахја-пашине џамије
Зубејда, кћи Мустафе	кућа	Махала Дефтердарове џамије
Ахмед, син Абдулаха	2 дућана	Битпазар
"	2 дућана	Арнаут пазар

⁹ НН, 34041 У. — Имања продата Реџеповом брату Ебубекир-аги, према приложеном списку, процењена су на 53.200 гроша. Да то нису била једина добра до којих је овај дошао после 1813. године, може се закључити на основу једне вести, према којој му је држава, после погубљења Реџеп-аге, 1815. године, да мулкове у Београду вратила 83.842 гроша (Џевдет, нав. дело, 211). — У списку имања Реџепове браће продатих, октобра 1816, мухафизу Београда Марашли Али-паши за 75.000 гроша, да би на њима населио у опустелом Београду своју тевабију, налазе се: 1) мензил Сака-алемдара, близу Јахја-пашине џамије; 2) три магаче близу Халил-агине мензулхане, у махали Реис-ефендијине џамије; 3) кућа Хамамци Хаџи Алије, од три одаје и једног мутвака, у махали Реис-ефендијине џамије; 4) кафана с одајом, стајом и плацевима, преко пута „Воћарске царинарнице“; 5) три трском покривене куће до јавног пута, једна одаја преко пута њих и две магаче на Сави; 6) осам дућана с одајом иза њих, преко пута Јени Хана, на Калемегдану. — Вид. Гл. Елезовић, *Турски споменици за историју Београда и Србије*, Београдске општинске новине, 54, Београд, 1936, 151—152.

Власник	Мулк	Место
Хаџи Мехмед Саид-е-фенди Али-барјактар	кућа кафана, дућан и 2 одаје изнад њега	Махала Бајракли џамије Ески-агина капија
Кћи Али-барјактара	кућа	Махала Реис-ефендијине џамије
"	кућа	Махала Фукара џамије
Хусеин, син Халила	пола кафане	Дунавска јалија
Махмед Шериф, син Мустафе	пола хана у коме је становао базрђан-баша	Махала Али-пашине џамије
Осман, син Јусуфа	2 куће, 2 дућана	Махала Фукара џамије
Мехмед и Омер, синови Зунбула	2 фуруне, плац за хан	—
Утбека, кћи Ахмеда	башта и кућа	Махала Зиробала џамије
Фатима, кћи Ибрахима	кућа	Махала Хунгјар џамије
"	3 дућана, фуруна, пекарска фуруна, хан	обала Дунава
Хасан Паприказаде	8 дућана, 9 одаја, 4 касарне	близу Пиринчхана
Хаџи Махмуд	кућа	Махала Реис-ефендијине џамије
Јахја, син Ибрахима	кућа	Махала Кизлар-агине џамије
"	башта	Махала Табакхане џамије
Азиза, кћи Алије	кућа	Махала Фукара џамије
Фејзулах, син Алије	2 дућана, касарна	Калемејдан
Ајша, Фатима и Умнија, кћери Алије	2 рушевна хана, 3 фуруне и 4 дућана	Махала Дефтердарове џамије
Зејнеб, кћи Хаџи Ибиша	пекарска фуруна, 2 дућана	—
Саид, син Ахмед-ефендије	кућа	Видин капија
"	магаза	обала Дунава
Мехмед, син Емир Мустафе	кућа	Махала Али-пашине џамије
Абди, син Ибрахима	2 магазе	обала Дунава
"	кућа	Махала Кизлар-агине џамије
"	3 дућана	Станбол капија
Фејзулах, син Хусејна	2 куће	Махала Дефтердарове џамије
Фатима, кћи Мустафе	кућа	Станбол капија
Омер, син Мехмеда	кућа	Станбол капија
"	2 дућана	Калемејдан
Мехмед, син Ибрахима	кућа, 4 дућана	Махала Бајракли џамије
Ѓор Мустафа-ага, син Хусејна	25 дућана	Махала Реис-ефендијине џамије
Мемиш-ага, син Османа	кућа, 3 дућанска плаца и 2 дућана	Махала Фукара џамије
Хусејн-барјактар, син Алије	4 дућана, порушен хамам	Махала Хунгјар џамије
Ѓор Мустафа-ага	пола хана (у коме је становао базрђан-баша), кућа, 2 магазе, 2 одаје	Махала Али-пашине џамије
Хасан, син Ахмеда	кућа	Махала Фукара џамије
Осман-ага, син Ибрахима	плац за хан, 2 магазе, 3 одаје, плац за кућу, кафана	—
Син Осман-ефендије	симиџијска фуруна, бакалница	близу Јамачке касарне
Фатима, кћи Сулејмана	магаза	обала Дунава

Власник	Муљк	Место
Осман и Ахмед, синови Алије	кућа, 4 дућанска плаца и дућан	Махала Бајракли џамије
Дејирменџи Мустафа-барјактар	кућа	Махала Бајрам-бегове џамије
Мехмед, син Топал-одабаше	кућа, 2 дућана	Битпазар
Али, син Мустафе	кућа	Видин капија
Незира	кућа	Махала Фукара џамије
Капуџи Исмаил	кућа, 10 дућана	Махала Кизлар-агине џамије

II

СПИСАК ПРОДАТИХ ИМАЊА

Купац	Муљк	Место	Гроша
Ебубекир-ага, брат Реџеб-аге	8 магаза, 3 одаје	обала Саве	8.000
"	3 касарне	Зерек	20.000
"	16 магаза, фуруна	обала Саве	9.500
Бошњак Сали-ага	трошна фуруна	обала Саве	800
Делибаша	Алаџа хамам		5.610
Ебубекир-ага	5 магаза, плац за фуруну	обала Дунава	1.790
Табак Хусејин	3 магазе	обала Дунава	1.055
Ебубекир-ага	3 дућана	Зерек	3.150
"	3 дућана (које је подигао Младен Миловановић)	Зерек	3.090
"	3 дућана	Зерек, на Реџеб-пашином плацу на плацу Хорасанџи Мехмеда, Зерек	1.000
Бошњак Салих-ага	3 дућана, кућа		3.300
Ебубекир-ага	3 дућана (које је подигао кнез Илија Марковић)	Зерек	3.000
"	магаза, плац	обала Дунава	750
Делибаша	4 нова дућана	на плацу Јени хана	4.130
Ебубекир-ага	хан, магаза	Махала Али-пашине џамије	1.020
Башчауш-ага	дућани Ђор Ђосе из Железника	—	2.000
"	дућани Лазара абације	—	1.750
"	дућани Гаврила калпачије	—	2.120
Мустафа	дућани Врањалије	према Теразијама	1.605
Ебубекир-ага	дућани Зекије Нишлије	—	1.900
Башчауш-ага	магазе Тутаре	на улазу у Дорћол	1.500
"	магаза	преко пута Вине	1.000
"	магаза	до саме Вине	750

LIEGENSCHAFTEN IM PRIVATBESITZ (MULKGÜTER) DER BELGRADER
TÜRKEN 1813

Nach dem Zusammenbruch des serbischen Aufstands zog das türkische Heer am 23. September 1813 in die, von den Serben verlassene Stadt Belgrad ein. Die Hohe Pforte, die zunächst eine Lösung der wichtigsten Organisationsfragen in Belgrad anstrebte, begann sich gleichzeitig mit der Frage der im Privatbesitz der mohammedanischen Einwohner in den wiedereroberten Städten befindlichen Liegenschaften zu befassen, um Ordnung zu schaffen. Sie gab schon Mitte November dem neuen Stadtkommandanten (Muhafiz) von Belgrad und Statthalter im Belgrader Paschalik, Sulejman Pascha aus Skoplje den schriftlichen Befehl (Firman) die Liegenschaften der alteingesessenen mohammedanischen Belgrader und der türkischen Einwohner der übrigen Städte und Marksflecken Serbiens mit Hilfe des Scheriat-Gericht ohne jegliche Entschädigung wieder in ihr Eigentum zu überführen. Die während des Aufstandes verwüsteten oder in der Zeit von 1807 bis 1813 von den serbischen Aufständischen angeeigneten Güter sollten, als eigentlich dem Staat (Miri) gehörig, an die Mohammedaner versteigert werden und der Erlös sollte der Staatskasse (beitul-mal) zufließen. Infolgedessen wurden zwei Register (Defter) angelegt, die am 31. Januar fertiggestellt waren. Sie enthielten alle zurückgegebenen und verkauften Liegenschaften, deren Verzeichnis in tabellarischen Form hier vorliegt. Obgleich diese unvollständigen und nur eine kurze Zeitspanne umfassenden Angaben keine eingehende Analyse der Struktur der damaligen mohammedanischen Einwohnerschaft von Belgrad gestatten, lassen sich dessenungeachtet daraus mit Sicherheit zwei Schlüsse ziehen:

1. Die Pforte verzichtete auf ihr Recht, alle angeeigneten Liegenschaften als staatliches Eigentum (Miri) zu bezeichnen, weil sie es unter Hintansetzung ihrer augenblicklichen fiskalischen Interessen vorzog, die schnelle Ansiedlung von Mohammedanern in den serbischen Städten zu begünstigen, weil sie diese Bevölkerung den serbischen Aufständischen im Belgrader Paschalik entgegenstellen konnte. Daraus ersieht man, dass man aus den schlimmen Erfahrungen nach der Einziehung der Mulkgüter der Belgrader Soldaten durch Selim III, im Jahre 1791 eine Lehre gezogen hatte.

2. Obgleich die beigelegte Tabelle nur eine kurze Zeitspanne umfasst, lässt sich feststellen, dass die Handel und Gewerbe treibende friedliche mohammedanische Bevölkerung Belgrad immer weniger anziehend fand.

